

ПРОФЕСІЙНІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ТВОРЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

К. пед. н., доцент Джус О. В.

Україна, Івано-Франківськ, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», завідувач кафедри професійної освіти та інноваційних технологій

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31072019/6595

ARTICLE INFO

Received: 28 May 2019

Accepted: 17 July 2019

Published: 31 July 2019

KEYWORDS

emigration,
western Ukrainian diaspora,
Ukrainian terminology,
Ukrainian lexicographic tradition,
vocational training.

ABSTRACT

The article analyzes the professional achievements of the Ukrainian diaspora in the creation of national terminology. Recognizing the importance of responsibility, based on national principles of terminology and lexicography, scholars of the Ukrainian diaspora actively work on the creation of new textbooks and terminology dictionaries in various fields of knowledge with wide use of Ukrainian phraseology.

Based on the primary sources, periodicals of the states of the potential settlement of the Ukrainian immigrants, the memoirs and scientific explorations of scientists of Ukraine, Ukrainian abroad, the unfolding of the Ukrainian lexicographic tradition in the Ukrainian diaspora has been traced. Emphasis is placed on the implementation of the European experience in the professional training of future specialists and the improvement of professional skills of specialists.

The educational and educational context of the functioning of the Ukrainian diaspora, in particular the publication of professional reference literature, the popularization of scientific knowledge in the environment of Ukrainian emigration as a component of the resistance to Russification policy in the USSR. The important aspect of using their stay in emigration by Ukrainians as an opportunity to advance Ukrainian national interests was emphasized.

The role of prominent representatives of the Ukrainian diaspora in spreading and preserving the Ukrainian language and national culture has been clarified.

Citation: Dzhus O. V. (2019) Professional Achievements of the Ukrainian Diaspora in the Creation of National Terminology. *World Science*. 7(47), Vol.2. doi: 10.31435/rsglobal_ws/31072019/6595

Copyright: © 2019 Dzhus O. V. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Важливу роль у процесі європейської та світової інтеграції України відіграє освіта українців за межами рідної землі. Зміни у різних сферах суспільного життя в Україні спонукають до актуалізації проблем, пов'язаних з визначенням місця і ролі української діаспори у демократичних соціальних перетвореннях і культурно-освітніх процесах, до пошуків взаємопроникнення наукових ідей і практичних здобутків у різних сферах життєдіяльності. Разом з тим, відкритість і тенденції до глобалізації спонукають до аналізу співжиття діаспор народів-вихідців із колишньої Російської та Австро-угорської імперій. Так, питанню наукових і громадсько-просвітницьким здобуткам російської еміграції присвячені праці російських учених П.Ковалевського (Зарубежная Россия. История и культурно-просветительная работа русского зарубежья за полвека (1920-1970) (Париж, 1970), М.Новикова (Русская научная организация и работа русских естествоиспытателей за границей. Введение в русско-эмигрантскую научную библиографию (Прага, 1935), М.Сорокіна «Російське наукове зарубіжжя: Матеріали для біобібліографічного словника».

Освітнім осередкам білоруської еміграції приділяла увагу В.Коваль (*Співпраця української та білоруської діаспори в галузі освіти у міжвоєнний період*).

Однак, порівняльний аналіз професійних здобутків у творення власної національної термінології української, білоруської та російської діаспор вкрай важко зреалізувати з низки причин. Якщо у середовищі української еміграції питання збереження рідної мови, продовження мовознавчих пошуків та утвердження національних традицій розвитку лінгвістики стояло поряд із відновленням незалежності України, то для російської еміграції це питання не було настільки актуальним. Мова російської еміграції і мова СРСР залишалася російською. Щодо білоруської еміграції, то вона була не чисельною (у порівнянні з іншими) і, відповідно, не такою науково активною. Оскільки у міжвоєнній Чехословаччині білоруських вищих навчальних закладів не існувало, то, за словами В.Коваль, досить часто білоруська молодь з території Західної Білорусії продовжувала свою освіту в українських навчальних закладах діаспори. Сотні білоруських студентів часто орієнтувались на діяльність українського студентства, брали участь у спільних заходах, публікували свої матеріали на сторінках української преси. Підтримка українських емігрантів сприяла процесу індивідуальної адаптації в іншомовній сфері, яка досить часто була сферою соціальної дискримінації [8, с. 26].

У контексті огляду літератури з проблеми і екстраполяції на україно-російські наукові стосунки, варто зазначити, що навіть у сучасній науковій російській літературі вживають термін «російське зарубіжжя», ототожнюючи українців і білорусів як російських емігрантів. Так, у передмові до матеріалів уже згаданого біобібліографічного словника «Російське наукове зарубіжжя» (2010 р.) М.Ю.Сорокіна зазначає, що називати еміграцію ХХ століття «русською» є дезорієнтуюче, таким, що вносить у тлумачення діаспори етнічний компонент. Тому за основу взято термін «російський» як індикатор правового статусу емігранта – його громадянства.

З цим категорично не погоджувалася українська наукова спільнота і самі українські емігранти, які залишили рідну землю вже після втрати незалежності з України (1918), а не Російської імперії. Так, у 1927 р. Народною Українською Радою було направлено меморандум “До верховного комісаріату в справах еміграції при Лізі Націй”. На основі представлених “наукових об’єктивних доказів про існування окремої самостійної словянської української нації” (всього сім позицій) Народна українська рада просила не записувати в паспортах українських емігрантів “русськими” або “поляками”. “Ніяка гуманітарна установа, – вказувалося в меморандумі, – не може... позбавляти людину її чесного доброго національного імені й насильно приписувати їй ім’я другої нації, яка державно панує над її нацією”. І далі: “Вся політична українська еміграція емігрувала не з Росії й не з Польщі, а з України, в час існування Української держави, а коли остання впала, то еміграція українська залишилася на чужині в стані борців за її відновлення і не признає права ні московської, ні польської державності над Україною. Тому іменування українських емігрантів русськими або поляками є найбільшим політичним насильством, яке тільки можна заподіяти українській еміграції” [3, с. 166-168].

Мета дослідження. Отож, причини, передумови, розгортання й здобутки емігрантів-українців, білорусів і росіян, формування національних діаспор в еміграційних умовах були різними. У мовознавчих пошуках найбільш яскраво проявилися вони саме в українському еміграційному просторі.

Невід’ємною складовою організаційно-наукових основ становлення та технології професійної підготовки молоді у навчально-виховних інституціях, заснованих зарубіжними українцями, їхня безсумнівна значущість для сучасних освітніх процесів зумовили вибір теми наукового дослідження: проаналізувати професійні здобутки української діаспори у творенні національної термінології та з’ясувати їх вплив на сучасні освітні процеси незалежної української держави.

Матеріали і методи. Становлення і розвиток української освіти в країнах Заходу наприкінці ХІХ – у перші чотири десятиріччя ХХ ст. – складний і багатогранний процес. Він нерозривно пов’язаний із соціально-економічною та освітньою політикою держав, що стали для українців новою батьківщиною, географією та компактністю їх розселення, зайнятістю в різних галузях економіки, наявністю в середовищі діаспори фахової інтелігенції, її національним свідомленням, станом релігійного життя тощо. Внаслідок цього в різних державах він різний, більш чи менш інтенсивний та результативний, однак на межі ХІХ – ХХ ст. стає предметом зацікавлення українців як важливий оплот рідних культурних надбань, невичерпне джерело збереження духовності її носіїв.

Матеріали наукового пошуку підтверджують, що еміграція з українських етнічних територій має давню історію. Епізодичні виїзди за їхні межі, зокрема з політичних мотивів, та поселення представників українського етносу в чужих державах – це давня проблема. Політичними

емігрантами були князі Святослав, змушений тікати до Угорщини, та «збирач» українських земель Святополк, який помер «десь між чехи і ляхи» [11, с. 9]. Яскраві сторінки діяльності українців-вимушених переселенців дала доба Гетьмана Івана Мазепи. Поруч із її визначними постатями-чоловіками, український історик у діаспорі, вихованець Київського й Берлінського університетів, професор Українського наукового інституту в Берліні й Українського вільного університету в Празі Б.Крупницький розкрив діяльність жінок-емігранток, зокрема Ганни Орлик, дружини гетьмана України, – втікача Пилипа Орлика і матері політика й дипломата, фактичного лідера української еміграції часів І.Мазепи Григорія Орлика, який після смерті батька став екзильним гетьманом України. На початку 1740-х рр. (після вимушеного п'ятирічного побуту у Швеції) вона разом із дочкою осіла в м. Станиславові (теперішньому Івано-Франківську), що тоді належав польській Короні. Добре обізнана з політичною ситуацією своєї доби, Г.Орлик була зв'язком між сином, підданим Франції, та розсіяними на позаукраїнських просторах довіреними особами гетьмана-чоловіка І.Мировичем і Ф.Нахимовським [9, с. 22].

Варто наголосити на феномені української еміграції та діаспори як частини світового українства, що є унікальним явищем культури й історії України. Власне, наукова інтелігенція й студентська українська молодь, підготовлена нею у численних закладах освіти української діаспори (Український вільний університет, Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова, Українська господарська академія, Український інститут громадознавства (з 1929 р. – Український соціологічний інститут), Українська студія пластичного мистецтва та ін.) долучилися до творення української термінології.

Саме їхніми зусиллями уже на початку 1920-х рр. були закладені основи функціонування в позаукраїнському європейському просторі історичної, соціологічної, філософської, філологічної, психологічної, економічної, математичної, фізичної, біологічної, хімічної, геодезичної, астрономічної, географічної, агрономічної наук; бібліографії та бібліотечної справи; релігієзнавства, мистецтвознавства, етнографії, педагогіки, правознавства, кооперації, лісівництва, ветеринарії, меліорації, металознавства і металургії, прикладної медицини та ін. [6, с. 43].

Важливим чинником самовиявлення українців у міжнародній науково-професійній діяльності стало входження у 1926 р. створеного за рік до того в Празі Академічного комітету (голова – проф. О.Колесса, секретар проф. О.Шульгин) до Комісії Міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй.

Слід наголосити, що українська термінологія активно творилася в Галичині, увібравши в себе кращі традиції, які можна простежити вже в «Альфавитах» і «Азбуковниках». Саме з них у другій половині XVI ст. постали перші спроби справжніх словників, більш відомі під назвою «Лексиконів» (перший такий рукописний лексикон з'явився в додатку до Острозької Біблії, відомі також «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596), «Лексикон славеноросский» П.Беринди (1627, 1653) та ін.), словничок І.Котляревського до першого видання «Енеїди», Словники І.Войцеховича, О.Павловського, словники-попередники «Словаря української мови» Б.Грінченка та ін.

Комфортна (у порівнянні з підросійською Україною) соціально-економічна та політична ситуація сприяла активній праці знаних західноукраїнських термінологів-мовознавців, зокрема І.Верхрадського (ботаніка), В.Левицького (фізика і хімія), І.Горбачевського (хімія). Пізніше ці напрацювання лягли в основу розвитку, поглиблення і відточування наукової української мови, насамперед міжвоєнного піднесення часів політики українізації в УРСР. Так, упродовж 1920-х – 1930-х рр. Інститут наукової мови підготував і опублікував низку термінологічних словників: математичний, словник зоологічної номенклатури, ботанічної номенклатури, загально-технічний, природничої термінології, електротехнічний, педагогічних і психологічних термінів, технічної термінології (мануфактура), механічної термінології, ділової мови, мірництва, комунальної термінології, економічної термінології, будівельної, музичної термінології [2].

Разом з тим, одним із перших, ще несміливих кроків у напрямі нищення українського мовознавства започатковує стаття Л.Кагановича «Кілька слів про словники» (1930, «Прапор марксизму»), у якій стверджується про нехтування нових слів радянського періоду в Академічному словнику української мови, а окремі слова «доби українізації» іменуються «псевдонауковими сурогатами» [17, с. 187].

«Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології» від 26 квітня 1933 р. продовжує переслідування українського мовознавства, репресії наукової інтелігенції, які досягли найбільших масштабів у 1937 р. Заслухавши «стан мовного фронту» комісія найбільш небезпечним означила «ігнорування невід'ємних елементів з сучасної пролетарської радянської лексики», а також той факт, що «націоналістична термінологія широко

розлилася на Україні, пролізши до книжки, літератури, преси тощо, не зазнаючи щоразу гострої відсічі». І далі: «словники з такою... термінологією, становлять в руках класового ворога войовниче знаряддя боротьби з соціалістичним будівництвом на мовному фронті» [12].

На думку Л.Масенко, саме у цей період школа українського термінознавства зазнала нищівних ударів, що призвело до цілковитої зміни засад творення терміносистем [8]. Владою було сплановано втручання в лексичний склад і внутрішню структуру української мови, спрямування її в напрямі максимального зближення з російською. Варто наголосити, що українська мова зазнавала суворої регламентації, упорядкованості правопису (в широкому розумінні, включаючи морфологію й орфоепію), термінології, синтаксису й лексики та узгодження з російською упродовж всього радянського періоду.

Через це, певною мірою, вважаємо «логічною» реакцію української спільноти (маємо на увазі – несприйняття, здивування, обурення, скептичне ставлення) на нову редакцію на нову редакцію Українського правопису, що була схвалена Кабінетом міністрів України 22 травня 2019 року. Вона ґрунтується на «українській правописній традиції з урахуванням новітніх мовних явищ, що набувають поширення в різних сферах суспільного, наукового та культурного життя». Правописна комісія повернула до життя низку особливостей "харківського" правопису, затвердженого 1928 року. За переконанням членів комісії саме так ми зможемо повернутись до "питомої української мови" [15].

Вище зазначені трагічні події в УРСР зумовили перенесення українознавчого термінологічного центру на еміграцію. Видатний українсько-американський мовознавець та активний громадський діяч української діаспори, професор Гарвардського та Колумбійського університетів, президент Української вільної академії наук Юрій Шевельов у праці «Нарис сучасної української літературної мови» з цього приводу наголошував, що з «1932-1933 років видання термінологічних словників припинено, а вже видані вилучено, так що поки що ця праця залишається без практичних наслідків. Однак для вільної української мови (на еміграції) словники ці зберігають характер норм, і нема сумніву, що вони правитимуть за основу української технічно-промислової термінології у майбутньому України» [18, с. 56-57].

У хронологічно першій вищій школі за межами рідної землі – в Українському Вільному Університеті у Відні (згодом – Празі і Мюнхені) як результат праці професорсько-викладацького складу побачили світ «Органічна хімія» І.Горбачевського, «Загальна наука права і політики» С.Дністрянського, «Основи землезнання» С.Рудницького, «Міжнародне право» М.Лозинського, чимало томів наукових збірників з бібліографією наукових публікацій, що містить сотні назв книжок, статей, оглядів. Дослідник української еміграції С.Наріжний з цього приводу стверджував, що «...професура довела свій педагогічний досвід та виявила себе науковими працями у різних галузях людського знання...» [11, с. 135].

Не поступалася науковим термінологічним здобуткам і Українська Господарська Академія – єдина національна політехніка за межами рідної землі, де «реально куються підвалини психологічної соборності цілої нації та виховуються міцні старшинські кадри, що мають стати на чолі активних змагань в напрямі господарської відбудови українських земель...» [13, с. 4]. За час її існування було видано сотні друкованих аркушів наукової продукції з економіки, права та соціології, хімії та технології, будівництва та землемірництва, природничо-математичних наук, агрономії та зоотехніки, гідротехніки та меліорації, лісівництва, «Аналітична геометрія на площі», «Водяне господарство на Україні», «Курс гідротехніки», «Гідравліка», «Сільськогосподарська гідротехніка», «Гідрологія» І.Шовгеніва, «Соціальна зоотехнія» і «Загальне скотарство» І.Шереметинського, «Теорія кооперації» Б.Мартоса та ін. Для розбудови української технічної номенклатури фахівцями лісницької термінологічної було видано німецько-український «Лісотехнічний словник», підготовлено до друку «Російсько-український сільськогосподарський словник» (у 2 ч.).

Наукова і термінологічна праця активно провадилася в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова у Празі, який був організований за зразком тогочасних вищих навчальних закладів Західної Європи, але не копіював їх, а від “чужих народів” прагнув узяти “нові і кращі придбання чистої науки, пристосовуючи їх до українського ґрунту” [13, с. 153]. Професорсько-викладацький склад здійснював наукову діяльність як у різного роду наукових товариствах у самому інституті (Товариство ім. Г.Сковороди, з 1925 р. – Науково-педагогічне товариство; Біологічне товариство, згодом, з 1928 р., – Математично-природниче товариство), так і поза ним (Історико-філологічне товариство, Товариство прихильників книги, Педагогічне товариство, Лінгвістичний гурток) [4; 5].

Професійні наукові об'єднання були вогнищами наукової діяльності, сприяли розвитку міжнародної наукової співпраці. Так, 1926 року завдяки зусиллям голови Співки українських лікарів д-ра Б.Матюшенка та д-ра В.Наливайка у Празі побачив світ унікальний «Медичний латинсько-український словник» М.Галина – лікаря-хірурга, одного із засновників та голови медичної секції Українського наукового товариства у Києві, автора перших наукових хірургічних праць, опублікованих українською мовою, та перших українськомовних медичних словників, генерал-хорунжого медичної служби Української народної республіки. У передмові «Медичного латинсько-українського словника», зокрема зазначалося: «Наша медична термінологія ще далека до усталення, вона саме тепер, в останні роки, енергійно твориться й випробовується, – не лише теоретично, як раніше, а й практично, в щоденній праці українських медичних шкіл, в біжучій, медичній літературі» [4, с. 333].

Подальший розвиток української лексикографії в діаспорі був спричинений активізацією наступу на українську мову та термінологію в Радянській Україні. Усвідомлюючи вагу відповідальності, базуючись на національних засадах термінознавства та лексикографії, вчені української діаспори з різних галузей знань почали активно працювати над створенням нових словників: уже згадувані «Медичний латинсько-українського словник» М.Галина (1926), «Російсько-український лісотехнічний словник» (1927-1931), «Чесько-українського словник» Ф.Щербини (1935), термінологічні словники з техніки, лісового та сільського господарств («Матеріалами до української технічної термінології», 1925), українсько-італійський словник Є.Онацького з широким використанням української фразеології [11].

Разом з тим, після ускладнення умов перебування українців у Чехо-Словаччині у зв'язку з прийняттям СРСР до Ліги Націй (1934), розгортанням світової економічної кризи та нормалізацією відносин Чехословаччини із Радянським Союзом, що в 1935 р. призвело до підписання пакту неагресії і взаємодопомоги між цими двома державами, головним центром наукової праці з 1930-х рр. стає словниковий відділ Українського Наукового Інституту в Берліні. З 1936 року він розпочав систематичний збір і опрацювання лексичного матеріалу для великого словника української мови, видав цілу серію словників: «Німецький та український летунський словник» І.Льницького-Занковича (Берлін, 1939), «Німецько-український підручний словник» Н.Наконечної, «Німецько-український технічний словник» А. Жуковського і З. Кузеля.

У 1943 р. у Ляйпцігу побачив світ «Українсько-німецький словник» З.Кузеля й Я.Рудницького. Зусиллями М.Пежанського, П. Штепи та О. Григоровича було віднайдено та укомплектовано велику збірку рідкісних словників, створено мікрофільми, що послужило в майбутньому доброю основою для майбутньої праці [7].

Варто перелічити й появу на світ «Українсько-німецько-французького словника» З.Листвецького (Авсбург, 1948), українсько-англійські словники Я.Крета (Вінніпег, 1931), В.Захарківа (Регенсбург, 1945, 1946), В.Лева та І.Вербяного (Байрот, 1947), К.Андруцишина і Я.Крета (Саскатун, 1955), Ф.Петренка «5.000 по французьки» (Париж, 1934), іспансько-українського словника (Зальцбург, 1947 і Мюнхен, 1946), українсько-японського словника А.Діброви та В.Одінця (1944) та ін. [1].

Сміли можна означувати діяльність українських науковців діаспори як подвиг, щоденну монотонну, кропітку і «мурашину» працю. Я.Рудницький у статті «Зенон Кузеля як лексикограф» писав згадував: «Почалася інтенсивна праця у «Словниковому відділі»... Не маючи змоги вдень, Кузеля працював ночами й робив виписки з преси, журналів, наукової літератури, белетристики, поезії, радіо, тощо. Власне сьогодні, коли всі матеріали пропали через воєнні дії, важко сказати точно, скільки матеріалів мало позначку «Кз». Немає однаке сумніву, що на приблизно сто тисяч карточок у нашій тодішній картотеці понад 50 тисяч були записані рукою Кузеля» [7, с. 86]. І далі: «Вийшовши на нову еміграцію, він кинувся в вир праці й академічного життя, не забуваючи при цьому улюбленого словникарства. Знову почалися збирання матеріалів, карточки, екцерпти...». Варто зауважити, що Зенон Кузеля підготував наукову розвідку-огляд українського словникарства під назвою «Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва» (1947) [7, с. 86].

Друга світова війна певною мірою призупинила означену вище діяльність, але не припинила. Її продовжили вчені-дослідники Наукового товариства ім. Шевченка, Українського технічно-господарського інституту (Мюнхен) у Європі, згодом – Українського термінологічного центру у США, Товариства українських Інженерів Америки. Результатом їх праці стали англійсько-українські галузеві словники (біля 18 позицій) з медицини, природознавства, техніки, мовознавства тощо. Серед них – «Вибірковий англійсько-український словник з природознавства, техніки і

сучасного побуту” А. Вовка, німецько-український словник з електротехніки, низка перевидань термінологічних словників 20-х і початку 30-х років.

Результати. Можна з певністю стверджувати, що науковці української діаспори обґрунтували потребу термінологічної праці на еміграції, опрацювали зрусифіковану та вихолощену українську термінологію, методологію, підходи, з'ясували її форми та завдання:

– віднайти, вивчити та структурувати термінологічні надбання періоду активного розвитку української термінології;

– критично перевірити видані в УРСР галузеву словникову продукцію;

– підібрати й запропонувати для нових термінів українські відповідники;

– видати англо-українські словники;

– розробити методичні рекомендації для підвищення ефективності термінознавчої праці.

Зважаючи на те, що причини, передумови, розгортання й здобутки емігрантів-українців, білорусів і росіян, формування національних діаспор в еміграційних умовах були різними, оскільки питання збереження рідної мови, продовження мовознавчих пошуків та утвердження національних мовних традицій було спів мірним з відновленням незалежності України. Натомість для російської еміграції мовне питання це питання не було актуальним, або ж (у змістовому сенсі термінології) не стояло так гостро (мова російської еміграції і мова СРСР була єдиною).

Висновки. Викладений матеріал дає підстави зробити такі висновки:

1. Трагічні події вимушеної еміграції та формування української діаспори спричинили бурхливий розвиток української науки за межами рідної землі.

2. Спонукали до появи високих шкіл і наукових центрів поза батьківщиною.

3. Стали потужним фактором для розвитку термінологічної праці на чужині. Автор «Словника-порадника для дерусифікації української мови ("Дерусифікаційний довідник")» А.Вовк у другій половині ХХ ст. зазначав: «Термінологічна праця на еміграції мусить бути спрямована в першу чергу на потреби Батьківщини... Із самостійністю потреба доброї термінології у всіх ділянках культури, науки і техніки стане актуальною і пекучою. Усе, що до цього часу робилося буде упорядковане, виправлене, доповнене чи запропоноване на еміграції, буде тоді використане й належно оцінене. Цей лексичний фонд прискорить, тим самим, процес культурного відродження народу... А з першими проблисками волі вона знайде шлях в Україну» [2, с. 28].

4. Українське термінотворення в діаспорі характеризується спадкоємністю традицій та бурхливим розвитком на українських землях в добу національного відродження та визвольних змагань, на еміграції, у діаспорі, а сьогодні їх здобутки повертаються на батьківщину і можуть стати запорукою успіху на шляху розвитку термінотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблос: журнал бібліографії, книжки і рецензій. Нью-Йорк, 1957. Ч. 1. С. 8-12.
2. Вовк А.: [Зб. про діяльність видат. термінолога] / Нац. ун-т «Львів. політехніка», Техн. ком. стандартизації наук.-техн. термінології Держстандарту та М-ва освіти і науки України; Ред.: Б.Рицар, М. Комова. Л.: Ліга-Прес, 2002. 63 с.
3. Григорієв Н., Русова С. До верховного комісаріату в справах еміграції при Лізі Націй // *Вільна Спілка*. 1927-1929. 36. 3. С. 166-168.
4. Dzhus O. The Competent Approach Of The Content Of The Activities Of Ukrainian Doctors In Prague As A Component Of Professional Preparation / Theory and practice of introduction of competence approach to higher education in Ukraine: monograph / edit. I.M.Trubavina, S. T. Zolotukhina. Vienna: Premier Publishing, 2019. P. 329-337.
5. Джус О. Місце і роль Українського педагогічного товариства у професійному становленні молоді в Чехо-Словацькій Республіці міжвоєнної доби // Науковий Вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2018. № 2. С. 16-20.
6. Джус О. Професійна підготовка молоді як запорука її соціальної та психологічної безпеки в західній українській діаспорі у першій половині ХХ ст. // Матеріали Другої Міжнародної наукової конференції «Співпраця між Україною і Литвою в умовах російської загрози». Вільнюс, 2015. С. 37-45.
7. Збірник на пошану Зенона Кузеля: Праці філологічної та історично-філософської секції./За ред. В. Янева. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней: Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, 1962. Т. CLXIX. 584 с.
8. Коваль О. В. Співпраця української та білоруської діаспори в галузі освіти у міжвоєнний // *Військово-науковий вісник*. 2010. Вип. 14. С. 26-34.
9. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К.: Україна, 2003. 240 с.
10. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / Упорядн.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька; За ред. Л. Масенко. К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. 399 с.

11. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. 372 с.
12. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.) // Незалежний культурологічний часопис «І». 2004. Ч. 5: <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/resolutions.htm>
13. Свято 10-ти ліття У. Г. А. // Українське Слово. 1932. Ч. 6.
14. Российское научное зарубежье: Материалы для библиографического словаря. Вып. 1 [Пилотный]: Медицинские науки: XIX — первая половина XX в. / Авт.-сост. М.Ю.Сорокина. М.: Дом русского зарубежья им. Александра Солженицына, 2010. 256 с.
15. Український правопис: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019>
16. Шаповал М. Український Вищий Педагогічний Інститут імені Михайла Драгоманова в Празі // Нова Україна. Прага, 1923. Ч. 6. С. 4.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. Нью-Йорк: Сучасність, 1987. 295 с.
18. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Молоде життя, 1951. С.56-57